

ספר, ספרות וטלוויזיה

מאת איה לובין

ובכן, מבחינה זו מצאנו קרבה בין הספר לטלוויזיה. ויש גם היבט אחר: את המשדרים בטלוויזיה אפשר לחלק לפי הסוגים (הז'אנרים) הבאים:

- אקטואליה
- תעודה
- תרבות ואמנות
- בידור

למעשה אלה הם גם התחומים בהם עוסקת הספרות במשמעותה הרחבה. וכשם שיש ספרים טובים וספרים פחות טובים, כך יש גם תוכניות טלוויזיה (בכל ז'אנר וז'אנר) טובות יותר, ויש טובות פחות.

אלא שבתוכניות הטלוויזיה, הכל בא בעוצמה גדולה יותר. זאת בגלל הצירוף של המלה והתמונה המסבירות ומשלימות זו את זו, בגלל הקלות היחסית שבה מגיעה האינפורמציה אל הצופה; ובגלל תחושת האמינות שהתמונה הזרמת מול עיני הצופה, מקנה לאירוע. בגלל שני היבטים אלה יש המשויים את הטלוויזיה לספר אלקטרוני ענק, שהתוכניות השונות הן פרקיו.

ובכן, כל שעלינו לעשות הוא לדפדף בדפי ספר זה, להגיע אל הפרקים המעניינים אותנו, ואז נצא נשכרים, כאילו קראנו ספר — האמנם?

יש הרואים בטלוויזיה את ההמצאה המ- שכפלת הגדולה והחשובה ביותר מאז המצאת הדפוס. ובכך מסמיכים הם ספר לטלוויזיה. האמנם הם צודקים?

מה עשתה המצאת הדפוס לספר? היא שכפלה את המוצר המוגמר, והפכה אותו לזול, עממי ונפוץ, בתחילה בבתי-המשכילים — יודעי קרוא, ואחר-כך למור- צר שווה לכל נפש המצוי בכל בית. גם הטלוויזיה היא המצאה משכפלת ומסלולי השכפול הם שניים:

המסלול הראשון: אפשר לשכפל את המוצר המוגמר (המשדר) ולהפיצו על גבי קלטות בבתי-ספר, מרכזים קהילתיים, ספריות וגם בבתי פרטיים. עדיין לא כולם יכולים להרשות לעצמם לרכוש את אחד מאלפי השכפולים — אך זה רק עניין של זמן. קלטת הווידאו תהיה בעתיד הלא רחוק נפוצה בדומה לתקליט ולספר.

המסלול השני: אפילו עוד בטרם נגיע לתקופת השכפול הזול והשווה לכל נפש, אפשר כבר היום להתייחס למישדר, המופיע מעל מרקע הטלוויזיה, כאל מוצר מוגמר ומשוכפל, המגיע תוך כדי הקרנתו לרבבות בתים בעת ובעונה אחת.

בזאת (בין היתר) טמונה עוצמתה של הטלוויזיה, ויש אומרים גם הסכנה שבה, ומתכוונים בעיקר להיבטים פוליטיים- חברתיים.

לא כל כך פשוט.

ראשית — תוכנית טלוויזיה משך חייה קצר הוא, כמשך הזמן שהיא מופיעה על המסך, וזאת לעומת משך חייו הארוך יחסית של הספר.

ושנית — הספר, ככל יצירה אמנותית, הוא יצירה מאד אינטימית. הוא נוצר על-ידי אדם אחד — האמן; — מבטא את עולמו הרגשי, הבדיוני והאידיאלי של אדם אחד — האמן; ונשלח אל אדם אחד — הקורא. לא שיש רק קורא אחד לספר. קוראים, אנו מאמינים ומקווים יש הרבה, אלא כשם שתהליך היצירה (הכתיבה) הוא אינטימי — בין האדם ליצירתו, כך גם תהליך הקריאה הוא אינטימי — בין הקורא לספר, הייתי אומרת כמעט תהליך של התייחדות*.

אינטימיות זו, הקיימת בזמן הקריאה, המנתקת את הקורא מן העולם הסובב אותו, היא המאפשרת לו ליצור, תוך כדי קריאה, ובעזרת הספר, את עולמו שלו, של הקורא; את עולמו האישי ביוֹ-תר. בכך הופך הקורא לשותף בתהליך היצירה.

תוכנית טלוויזיה, וגם זו "הספרותית", כלומר זו המבוססת על ספר, היא תוכנית שנוצרה על-ידי צוות, ושותפים לה: ה־תסריטאי — מעבד הספר או ממחזז, הבימאי, התפאורן, המוסיקאי, המפיק והשחקן. כל אחד תורם את תרומתו האישית בהבנת הסיפור, ובתרגומו לשפת הטלוויזיה. כלומר, אנו מבחינים פה בשני תהליכים ביוֹ-זמניים (זמניים מבחינת זמן ההפקה): תהליך האינטרפרטציה

של הקורא האחד (המפיק או הבימאי, למשל), כשהוא מצטרף לתהליכים שונים או דומים של קוראים נוספים (יתר העוסקים במלאכה), ותהליך של תרגום ממדיום אחד למדיום אחר, מן המדיום הכתוב — המילולי (הספר), אל המדיום החזותי (הטלוויזיה).

מה עושה תוכנית טלוויזיה המבוססת על ספר, לספר עצמו? במקרה הטוב, נאמר עליה שהיא אינטרפרטציה — אחת מתוך כמה אפשרויות — של הספר, וב־מקרה הקיצוני — שהיא יצירת אמנות חדשה, חזותית, שיש לה שפה משלה וזכות קיום משל עצמה. יצירה זו, החזוֹ-תית, משתמשת בחומרים שונים המצויים ביצירה הספרותית (באחד מהם או בכֹ-לם): בעלילה או בחלקיה, בדמויות או בחלק מן הדמויות ובמסר של היצירה, כפי שהוא הובן על-ידי יוצרי תוכנית הטלוויזיה.

וכשם שיצירתה של תוכנית טלוויזיה היא בצוות, כך גם הצפייה בה חסרה את האינטימיות של הקריאה.

כי הרי אין דומה קורא המחזיק את הספר בידיו, מעלעל בדפיו, פעם ושתיים להנאתו ובזמן שהוא בוחר, לצופה היושב על כסא מול מכשיר טלוויזיה וצופה בתוכנית הרצה מול עיניו, "רצה" ונע־למת, ואיננה יותר. ואין זה הבדל טכני בלבד, אלא השוני הוא גם ובעיקר במעֶר־כי נפשו של הקורא, השונים מאלו של הצופה בתוכנית טלוויזיה.

אין פלא, איפוא, שברגע שמסתיימת הקרנתה של התוכנית בטלוויזיה מרגיש הצופה בה מין חסר שאין הוא חש בו משגומר הוא את הקריאה בספר. חסרים

* ראה מאמרה של שולמית הר־אבן "היש קורא בקהל", מעריב 9.12.83.

קצרים, ועדיין המסגרת האפית-סיפורית של המעשייה אינה נפגמת.

למרות כל זאת, כפי שכבר נאמר, תוכנית טלוויזיה היא תוכנית לעצמה, החייבת להחזיק את עצמה כחי שלם שיש לו התחלה — אמצע — וסוף, והחייבת להתחשב במעלות ובחסרונות של המדיום. צורך זה מאלץ לעיתים את העושים במלאכת התוכנית, להשמיט קטעים או דמויות מן הסיפור, להדגיש קטעים אחרים, ואולי גם לשנות את סדר התפתחות העלילה בסיפור. והמר-חק בין הסיפור ובין תוכנית הטלוויזיה הולך וגדל.

אין זה תיאור והסבר של מצב הכרחי, אלא תיאור קיצוני של מצב אפשרי: מצב שיש אפשרות שיווצר בגלל האופי השונה של מלאכת היצירה של ספר — מכאן, ושל תוכנית טלוויזיה — מכאן. החסר בסיפוק של הצופה במשדר הטלוויזיה והמרחק שנוצר בין הספר ובין משדר הטלוויזיה, הם המביאים בסופו של דבר את הילד והנער לרצון לקרוא בספר עצמו לאחר שתוכנית הטלוויזיה הסתיימה (עובדה המתאשרת על-ידי ספרנים ומורים).

אין זה אומר שתוכנית טלוויזיה אינה יכולה לגרום לצופה בה חוויה רגשית או אינטלקטואלית. בהחלט כן. אך תהיה זו חוויה ממין אחר ואין היא משמשת תחליף לסיפוק שמקבל הקורא מן הקריאה האינטימית בספר.

ב. תוכנית על-פי ספרים בטלוויזיה — למה?

לאור כל האמור לעיל נשאלת השאלה הפשוטה: ספרים בטלוויזיה — למה?

לו אותם יחסי אינטימיות קורא-ספר; חסרה לו האפשרות לעלעל בספר או במבחר מפרקיו פעם שניה ושלישית; חסר לו הקשר הבלתי אמצעי, ללא תיווכם של אחרים; חסרה לו היצירתיות האישית תוך כדי קריאה, זו העושה אותו שותף לתהליך היצירה.

א. תוכנית טלוויזיה המבוססת על ספר

כשמכניס משדר טלוויזיה, המבוסס על ספר, יש לתת את הדעת קודם כל ליצירה הספרותית עצמה, ויש להשתדל להתאים את הפורמט הנכון לסוג ולאופי של הספר, בבחינת שלמות בין תוכן לצורה.

ספרי הרפתקאות ועלילות סוערות, כגון "רובינזון קרוזו" או "אנשי בראשית" — רצוי להמחזי. ההמחזה נותנת לעלילה את התמיכה הקצבית, ומהווה את הצורה הנאותה והמפרשת לתוכן המורכב, הסוער והגדוש בעימותים דרמטיים.

המעשייה והאגדה, לעומת זאת, ככל שתהא עלילתה מורכבת, ניתנת להיות מסופרת על-ידי שחקן, הממלא את מקורו של מספר המעשיות משנים עברו. זאת בעיקר בגלל הקיב האפי שלה (של המעשייה) והמבנה הקבוע החוזר על עצמו. מן הילד מודע למבנה זה, היוצר מקצב שקט ונינוח, למרות מעשייהם הרעים והמפחידים של המכשפים והקוסמים. כך נותן הילד את עצמו להיות מופחד, משום שהמבנה הקבוע והמרגיע מבטיח לו את הסוף הטוב.

המעשייה המסופרת בטלוויזיה יכולה שתהיה מעוטרת על-ידי תמונות או ציורים ואפילו אפשר שתיעזר בשחקנים המתנועעים ומנהלים ביניהם דיאלוגים

אפשר לענות על כך בכמה דרכים.
1) מפני שהטלוויזיה קיימת ואי-אפשר להתכחש לה. היא נמצאת בכל בית, בכל בית-ספר, בכל מתנ"ס ומרכז קהילתי ואולי גם בכל ספרייה. אז למה לא? למה לא לנצל אותה למען דברים חיוביים שימלאו את זמנו הפנוי של הילד, הנער (וגם המבוגר)?

2) ההמחשה הטלוויזיונית מפרשת ומבארת דברים הטעונים פירוש וביאור. ילדים רבים, המתקשים בקריאה, או מתקשים בהבנת הנקרא, זקוקים לפירוש ולפישוט הטכסט הספרותי.

דוגמא אחת להמחשה. התוכנית "מז' בוב ועד פיל", על-פי שירו של ע. הלל, צולמה בטכניקת ההנפשה (אנימציה). בעלי-החיים שבשיר מופיעים על המרקע, אמנם מצויירים, אבל מתנועעים ומדברים כבני-אדם. עצם בחירת האנימציה כטכניקה לביצוע טלוויזיוני של השיר, יש בה יותר מפירוש לזיאנר המשל. יתר על כן. בשיר של ע. הלל מעלה כל אחד מבעלי-החיים, המופיע בשיר-שרשרת זה, שורה של טענות על מר גורלו — מכאן, ושאיפה להיות לבעלי-חיים אחר — מכאן; המשדר מציג כל אחד מבעלי-החיים בשני מצבים; האחד: כפי שהוא רואה את עצמו — עלוב ומסכן; והשני: כפי שאחרים עשויים לראות אותו — גאה, יפה ומצלח.

האפשרות שנוצרה בתוכנית הטלוויזיה לתת נקודות ראות שונות לגבי מצבו של כל אחד מבעלי-החיים — מוסיפה מימד מפרש לשיר.

בטלוויזיה הלימודית התמודדנו עם הפקתם של למעלה ממאתיים ספרים (במשך כחמש-עשרה שנה) בסדרות שק-

ראנו להם: "דף מספר", "ספרים מספר-רים" (שתי סדרות לגילאי 13—9) ו"סיפור שאהבתי" ו"טיול בארץ האגדות" (סדרות לגילאי 9—6).

בכל תוכנית קראו שחקן או שחקנים סיפור קצר או קטע מתוך ספר ארוך, וקריאתם היתה מעוטרת ציורים או תמונות רלבנטיים למסופר.

אין פלא שהמטרות שהצבנו בפנינו בהפקת תוכניות אלו היו:

— להציג בפני ילדים ובני-נוער ספרים ממיטב ספרות הילדים.

— לעודד ולכוון את הקריאה החופשית.

— לטפח תרבות פנאי נאותה.

— לפתח טעם טוב וחוש ביקורת ספרותיים.

— להעשיר את עולם המושגים ואת עולם הדמיון.

— להגביר את העושר הלשוני.

— ליצור תשתית נאותה להגברת הבנת הנקרא.

אמנם אלו הן מטרות "חוץ-ספרותיות", אבל על-מנת להגיע לרמה של קריאה "שלמה", המקשיבה לא רק ל"מה שביצירה הספרותית אלא גם ובעיקר ל"איך"; המגלה את האמנות שביצירה הספרותית אלא גם ובעיקר ל"איך"; המגלה את האמנות שביצירה הספרותית, חייבים להניח תשתית רחבה וגדולה ככל האפשר של אהבת הקריאה, התנסויות בקריאה מגוונת והיכרות רבה ככל האפשר עם ספרים שונים ויוצריהם. וכאן גדול, ואולי אפילו ייחודי הוא חל-קה ותפקידה של הטלוויזיה.

על-מנת להשיג מטרות אלה — המורכבות בסופו של דבר אל הקריאה היצירה

רתית, יש להקפיד כי הספרים שייבחרו כבסיס לתוכנית טלוויזיה יהיו ספרים טובים.

מה הוא ספר טוב?

כמעט ואיני יודעת הגדרה קשה מזו. ספר טוב אפשר להגדיר לפי חומרי המציאות המרכיבים אותו או המצויים בו; אפשר להגדיר לפי התבנית האמנותית שגובשה בו; לפי עושר לשונו והמטרוריקה שבו; לפי מבנה דמויותיו; לפי המסר הטמון בו; לפי מאגר עולם הדמיון המקופל בתוכו בהשוואה לעולם המציאות.

אין ספק שבעיית גילו של הקורא הוא רב-משמעות לגבי הגדרת הספר הטוב וסוגו. ושאלה נוספת שמציקה לי כאשר אני באה להגדיר "ספר טוב" היא: ספר שהילד בחר בו כספר טוב, לפי טעמו האישי, לפי התפתחותו ולפי סביבתו החברתית, או ספר, שאנו המבוגרים בחרנו בו משום שחשבנו שהוא ספר טוב בשביל ילדים ובני-נוער.

יתכן ויש יותר מהגדרה אחת לספר הטוב. בכל הנוגע לתוכניות טלוויזיה עפ"י ספרים, אני מציעה כאן הגדרה שונה. לא לפי מרכיבי הספר אלא דווקא לפי מי שקורא בספר, או נכון יותר לפי מה שזה עושה לקורא — ולענייננו, לפי מה שזה עושה לצופה בתוכנית הטלוויזיה.

ובכן: ספר טוב להכנת תוכנית טל-וויזיה הוא ספר המעורר סקרנות ומעלה אצל הקורא בו שאלות.

מדוע הגדרה זו נראית לי טובה מהגדרות אחרות, כשאנו מדברים על **ספרות ילדים המשודרת בטלוויזיה**? בעיית "המשודרת בטלוויזיה" היא

המשמעותית ביותר, כי המדיום (הטל-וויזיה) אינו רק המסר (כפי שנוהגים לאמר) אלא הוא זה המכתיב גם את המטרה של המשדר, והמטרה היא זו הקובעת את האיכות. הבה נסביר זאת:

המורה, האם, הספרנית המכוונים את הילד או הנער לקריאתו של ספר מסויים — עושים זאת מתוך היכרות עם הילד, כך הם יכולים להתאים ספר טוב לטעמו ולרמת התפתחותו. ואילו לגבי העושים במלאכת הכנת תוכנית טלוויזיה, הצופה הפוטנציאלי, עם כל היותו אישיות בפני עצמה, הרי הוא אלמוני, או נכון יותר: הרבה, הרבה אלמונים, בני גילים שונים, בעלי רגישויות שונות ובעלי רמות הבנה שונות.

ההגדרה שלנו לספר הטוב מספקת לא רק את כל השוני שיש בספרים, אלא גם את כל השוני שיש בקוראים ובצופים.

אבל הדבר החשוב הוא כי באמצעות הסקרנות והשאלות המתעוררות בעקבות **הקריאה בספר** הטוב, מגיע הקורא לפי תוח אישיותו אל עולם רחב של חוויות והתנסויות, ואל הבנת עולם רחב של מושגים והתייחסויות.

ובאמצעות הסקרנות והשאלות המתעוררות בעקבות **הצפייה במשדר** מגיע הצופה לרצון לקרוא בספרים נוספים העוסקים באותו נושא, או ספרים נוספים משל אותו סופר. כך מגיע הוא להרהבת הדעת, להעשרת עולמו ולהתקרבות אל עולם הספר והספרות.

בהגדרתנו את הספר הטוב אין חיפוש והליכה אל המכנה המשותף הנמוך או הגבוה, אלא קביעת מכנה משותף חדש: ספר טוב הוא ספר היוצר גירויים להמשך

הדעת והקריאה. וכזה יהיה אף משדר
טלוויזיה טוב שהוכן על-פי ספר.

לסיכום: בפרק הראשון דיברנו על
החסר שבמשדר טלוויזיה לעומת הקרי-
אה הבלתי אמצעית, ללא כל מתווכים.
חסר זה, אמרנו, וכך גם מראה המציאות
על-פי עדויותיהם של מורים וספרנים,
יוצר אצל הצופה במשדר גירוים ורצון
לקרוא את הספר עצמו.

בפרק השני דיברנו על כך שבגלל אופי-
יה המיוחד של הטלוויזיה ושל המשדרים
המבוססים על ספרים, נוצר צורך לבנות
מערכת חדשה של מטרות שתענינה על
אפשרויותיו וייחודו של המדיום: הדרי-
כה בקריאת ספרים, עזרה בהבנת הנק-
רא, יצירת מוטיבציה לקריאה בספרים
נוספים, — כל אלו המניחים תשתית
רחבה לקריאה יצירתית נכונה.

בכל מה שקשור לספר ולספרות הבה
ונראה בטלוויזיה מה שיש בה ולא מה
שלא יכול להיות בה.

היא יכולה להיות תחליף לספר האינ-
פורמטיבי והדוקומנטרי, ובגלל עוצמתה,

הרי שבתוכניותיה הטובות יש לה לעתים
אפילו עדיפות עליו.

אין היא יכולה להיות תחליף לספרות
כיצירה אמנותית (מה שנוהגים היום
לכנות "ספרות נטו"), אבל יש בה כוח
רב של הפצה ויש בה היכולת לכוון ול-
הדריך את הצופה אל הספר הטוב.
לשם כך יש צורך לחנך קהל של צופים,
האמון על הצפייה הביקורתית בטל-
וויזיה, ועל היכולת להסיק מסקנות מן
הצפייה.

כשם שמלמדים ומאמנים תלמידים
בבתי-ספר, מקנים להם את מיומנות
הקריאה, הבנת הנקרא וביקורת ושיפוט
היצירה הכתובה, כך יש צורך בימינו
להקנות לתלמידים, והחל מהגיל הצעיר
ביותר, את מיומנות הצפייה בטלוויזיה,
את ההבנה של היצירה החזותית ואת
ביקורת ושיפוט היצירה הזו.

ואז לא נצטרך להתלבט בעייה: מה
עדיף — ספר או תוכנית טלוויזיה, אלא
שבשני התחומים נחפש את המוצר הטוב,
שתמיד יהיה עדיף על מישנהו בעל ה-
איכות הירודה.